

לא ל"ספרות"

במושב שאני משתתף בו נמצא פרופ' גרשון שקד. אחרי ההרצאה מספרים לי שהוא אמר למישהו: "הבחור הזה הוא מטען חבלה שמוכרחים לנטרל" — וזאת הייתה ונשארה המחמאה הגדולה ביותר שקיבלתי על הרצאה אקדמית — וגם רגע של הארה באשר למהות עבודתם של חוקרי הספרות העברית של פעם: יחידת אבטחה של הסופרים הקאנוניים.

בילדותי, הספרות היא אמי. כשאנחנו לבד בבית, היא מספרת לי את חייה דרך הספרות (או לידה). היא התגוררה בשכונת תלפיות בירושלים; במרחק הליכה מביתה: בית שמואל יוסף עגנון וגם ביתו של פרופ' קלויזנר, דודו של הסופר עמוס עוז. את רוב ילדותה היא בילתה בקריאת ספרים שהיא ממליצה גם לי לקרוא: קורנל מקושינסקי ופרנץ מולנאר, אריך קסטנר וז'ול ורן, "האסופית" ו"נשים קטנות". בימי שבת אנחנו נוסעים לבקר את סבתי בירושלים ואחרי ארוחת הצהריים עושים טיול רגלי בתלפיות. בית עגנון סגור אבל אנחנו מביטים מבחוץ בחצר הגדולה שלו, בעצי האורן. בנעוריה אמי עזבה את ירושלים ועברה לחיות חיי פנימייה בכפר הירוק. בפנימייה היא התחילה לכתוב סיפורים קצרים. באחד מהסיפורים האלה, חתולים, החיה השנואה עליה, מתרבים ומשתלטים על ירושלים. בכפר הירוק היא פגשה נער בשם אסי דיין, שלימים יהיה אורי ב"הוא הלך לשידות", והם מחליפים ביניהם מכתבים. נדמה לי שבאחד המכתבים דיין כותב או אולי מעתיק לאמי שיר. אחר כך אמי לומדת ספרות אנגלית באוניברסיטה העברית, והספרים שהיא צברה בתקופת לימודיה ממלאים את המדפים בחצי-חדר שמשמש לה חדר עבודה בדירה שאנחנו גרים בה בחולון (עיר שאמי לא אוהבת, שהיא ההיפך מירושלים, שהיא הכול

מלבד ספרות). שמות על מדפים: הנרי ג'יימס וד.ה. לורנס, I. A. RICHARDS, כרכים של אנציקלופדיה בריטניקה באנגלית ומילון אוקספורד השלם. בחצי־חדר אמי מכינה אחר הצהריים את השיעורים שהיא מלמדת בבית הספר התיכון ע"ש מיטראני בחולון: היא עובדת עם תלמידה על סיפורים של דיימון ראניון ואו. הנרי, ועל מחזה של ארתור מילר, "מותו של סוכן". היא כבר לא כותבת סיפורים.

היא גם קוראת בעיקר ספרות עברית עכשיו, והספרים האלה לא נמצאים בחצי־חדר אלא בסלון: הכרכים של כתבי עגנון, כל ספרי עמוס עוז, "זיכרון דברים" ו"סוף דבר", הראשונים של דויד גרוסמן בהוצאת סימן קריאה, "רומן רוסי" מאת מאיר שלו, ליד ברוך קורצווייל, "ספרותנו החדשה: המשכיות או מהפכה" ו"היסטוריה של הספרות העברית החדשה" מאת קלויזנר. אין בספרייה שלנו ספרים שאינם חלק מהקאנון. אמי מפצירה בי שאקרא ספרים של עוז, בעיקר את "מיכאל שלי" ואת "קופסה שחורה", וגם את "התגנבות יחידים" מאת יהושע קנז, אבל אני בגיל שההמלצות שלה מרתיעות אותי. אני מסרב לקרוא אותם. אני מעדיף להסתגר בחצי־חדר בזמן שהיא לא עובדת בו וקורא רק קפקא ובקט שאני לוקח מהספרייה.

בזמן לימודיה באוניברסיטה העברית אמי לא רק מפסיקה לכתוב סיפורים אלא גם פוגשת את אבי, בבניין הישן של עיריית ירושלים. אבי לומד בירושלים משפטים וייעשה לעורך דין – אבל הוא לא קורא ספרות. אבי הוא הלא־ספרות. הוא לא גדל בסמוך לבית עגנון, אלא בשכונת התקווה וביד אליהו. בילדותו לא הקריאו לו ספרים, והוא עצמו לא הרבה לקרוא כנער. גם עכשיו הוא לא קורא למרות שאמי מפצירה בו. על המדפים במשרד עורכי הדין שלו בכיכר מלכי ישראל, ליד כרכי התנ"ך עם פסקי הדין של בית המשפט העליון, אני זוכר ספר אחד, מאת העיתונאי אורי דן, על מלחמת יום כיפור.

עם השנים, הלא־ספרות [הלא־ספרות] של אבי מכאיבה לאמי יותר ויותר. איך ייתכן שדווקא היא נאלצת לחיות עם מישהו שרחוק כל כך מהספרות? לפעמים הלא־ספרות שלו גורמת לה מבוכה, בעיקר באירועים חברתיים שבהם מדובר לפתע בספר חדש של עמוס עוז או א"ב יהושע. החיים עם אבי הולכים ונעשים רחוקים ממה שחייה יכולים או אמורים היו להיות, מפני שאבי הולך ונעשה הלא־ספרות. הוא מצטרף לתנועת הליכוד ונעשה פעיל במחנה של שר השיכון, דוד לוי. הוא מתקבל כחבר במרכז הליכוד ואז נבחר ליו"ר סניף הליכוד בבת ים. הוא נעדר לילות שלמים, בעיקר לפני הבחירות, וכשהוא לא בבית, אמי מספרת לי על גברים שהייתה יכולה לחיות איתם במקום עם אבי: אסי דיין, אבל גם בחור אחר שפרסם ספר שירה. שמו היה ליאור, נדמה לי. בלי שיש לי הוכחות לכך, אני יודע שאמי מנהלת רומן ארוך־שנים עם עמוס עוז – לא בחיים הממשיים, אלא באזורים המענגים של חיי הנפש, באזורי הפנטזיות הכמוסות, אלה שאם יש לך אומץ אתה הופך אותן לסיפורים.

כשאני מתחיל ללמוד באוניברסיטה העברית, ספרות ומשפטים – משפטים וספרות – אני קורא לראשונה את הספרים שאמי הפצירה בי לקרוא. את העותקים שעליהם אני מסמן סימונים בעיפרון, כמו חוקר ספרות צעיר, אני שואל מספרייתה: את "התגנבות יחידים" ואת "מיכאל שלי" ואת "קופסה שחורה". אני מתגורר בשכונת רחביה, ובכל בוקר, בדרך לתחנת האוטובוס, אני עובר על פני בניין טרה סנטה וחושב על הפרק היפהפה

שפותח את ספרו של דן מירון, "בודדים במועדם". הרפובליקה הספרותית הצעירה, המתהווה, מתחממת בשיעוריו של שמעון הלקין בבניין הזה בתחילת שנות החמישים ("משוררים ומספרים שכבר הוציאו לאור קבצים ורומנים, מבקרים צעירים, זאבי קרבות מלחמת השחרור שזה עתה פשטו את מדיהם, וגם נערים ונערות צעירים, כמעט ינוקאים, כמוני. כולנו ישבנו לרגליו של פרופסור שמעון הלקין, מורנו ורבנו, ומפיו שמענו את המילים יוצאות מפורשות ומודגשות: 'הרפובליקה הספרותית' (...)*.

גם מיכאל וחנה גונן נפגשו בבניין טרה סנטה. הנה כך הם נפגשו: "ביום חורף בתשע בבוקר מעדתי במדרגות. צעיר זר אחז במרפקי. ידו הייתה חזקה ומתאפקת. ראיתי אצבעות קצרות, שטוחות-ציפורן, אצבעות חיוורות אשר על פרקיהן צמחה פלומת שיער שחורה (...). חורף היה בירושלים".**

מחוץ לבניין טרה-סנטה ניסה אבנר, הגיבור המזרחי של הרומן "התגנבות יחידים", לנשק את זיוה היפה והכה בלתי אפשרית בשבילו – ונדחה. "מה מבטיח לי היופי שלך?" שאל אבנר ובקולו ספק רצינות ספק היתול: 'איזה אושר הוא מבטיח לי?'

"הוא מבטיח לך אפשרויות שלא בטוח בכלל אם הן יתגשמו, ולמעשה בטוח יותר שהן לא יתגשמו"***.

באותן שנים אני כבר כותב סיפורים ומבטיח לעצמי שפעם אכתוב את פגישתם של אמי ואבי, כאילו התרחשה בתוך רומן כזה של הספרות העברית, בתוך בניין טרה-סנטה או לידו. אמי תמעד ואבי – גמיש, נמוך, אצבעותיו כהות – ימנע את נפילתה. אבל מה הוא יאמר לה אחר כך? אני לא כותב את הסיפור הזה כי אני מרגיש שאבי לא שייך אליו או לבניין הזה. שאין לו מה לומר בו.

במקום זה אני כותב הרצאות ראשונות על האופן שבו הספרות העברית כותבת את המזרחיות כלא-תרבות, כלא-ספרות, כחלום ספרותי על חיים ישראליים נכספים, שנשבר. את ההרצאה הראשונה בכנס אקדמי מכובד אני נושא ב-NAPH באוניברסיטת בן-גוריון. הנושא שלה הוא ייצוג המזרחיות ברומן "קופסה שחורה", שבמרכזו סיפור התפוררות נישואיהם של אילנה ואלק, ההיסטוריון הגוסס כשסביבו ספרים ועוד ספרים, ונישואיה החדשים של אילנה למישל סומו המרוקאי, שמי הוא ובעיקר מה הוא לא, אתם יכולים לנחש.

בקהל הלא-רוב במושב שאני משתתף בו נמצא פרופ' גרשון שקד. אחרי ההרצאה מספרים לי שהוא אמר למישהו: "הבחור הזה הוא מטען חבלה שמוכרחים לנטרל" – וזאת הייתה ונשארה המחמאה הגדולה ביותר שקיבלתי על הרצאה אקדמית – וגם רגע של הארה, לא באשר למהות הספרות אלא באשר למהות עבודתם של חוקרי הספרות העברית של פעם: מעין יחידת אבטחה של הסופרים הקאנוניים.

* דן מירון, "בודדים במועדם", עמוד 9. עם עובד, תל אביב, 1987.

** עמוס עוז, "מיכאל שלי", עמוד 13. כתר, ירושלים, 2008.

*** יהושע קנז, "התגנבות יחידים", עמוד 333. עם עובד, תל אביב, 1986.

כמה שנים אחר כך, כשהמחקרים האלה מכונסים לספר ראשון,* אני נותן עותק שלו, עם הקדשה בכתב-יד, לאבי ולאמי, ואמי מניחה אותו בספרייה בסלון, על מדף ריק. היא קוראת אותו אבל אינני יודע מה היא חושבת עליו. אם אבי קורא אותו אינני יודע.

גם מאז לא הצלחתי לכתוב רומן כזה, שמתרחש בטרסה-סנטה. כתבתי רומנים בלשיים שמתרחשים הרחק משם, במקום שהוא הלא-ספרות, בחולון – אולי המקום שאליו טרה-סנטה התפוררה? – והם נמצאים עכשיו בספרייה בסלון הדירה של אמי – ספרי הבלש היחידים שנמצאים בה. פעם, כשהתבוננתי בהם על המדפים שלה, חשבתי: אני כותב את המדף היחיד שלא היה בבית ושלא היה סיכוי שיהיה שם בלעדי. אבל מה באשר ל-ספרות?

בשנים האחרונות אני נותן לפעמים הרצאות במרכזי תרבות ברחבי הארץ על הרומנים שלי ועל תולדות הסיפור הבלשי. הקהל ברובו מבוגר, ונדמה לי שאני מזהה בו את חנה גונן או את זיוה מ"התגנבות יחידים". אחרי אחת ההרצאות האחרונות ניגשה אליי אישה שיכולה הייתה להיות אחת מהן ואמרה לי שההרצאה הייתה מצוינת.

אבל מותר לי לשאול אותך שאלה למרות השעה המאוחרת? היא הוסיפה. בטח, אמרתי. יש לי זמן.

("מה מבטיח לי היופי שלך? איזה אושר הוא מבטיח לי?")

"תגיד", היא שאלה בנימוס, "אתה אמור להיות בחור אינטליגנטי שגם מלמד ספרות באוניברסיטה, נכון? אתה הרי יודע שמה שנכתב בספרי הבלשים האלה זאת לא-ספרות, לא?"

* דרור משעני, "בכל העניין המזרחי יש איזה אבסורד". עם עובד, תל אביב, 2006.